बुक-पोस्ट प्रकाशित सामग्री

गुरुकुल पत्रिका । प्रह्लाद । आर्य भट्ट

रजि० संख्या एल० १२७७

सेवा में,

(2)

व्यवसाय प्रबन्धक
गुरुकुल काँगड़ी विश्वविद्यालय
हरिद्वार

विषय - व्याकरण
पेज = 10
= 30×13×0.2 c.m.

चस्त्वर्षे अतुशति त्नुप्रबकशीं प्रपन्नयं ...
... ...
शतुरवयवशति पराय: इति लितुनोस्तंतुदंतीत्या-
-दावे.

(2) पेज = 10
विषय = व्याकरण
= 30×13×0.2 c.m.

त्यर्थ: कोटौ पंचयुक्ता ५ स्वं शत कोटौयवेन
... ...
नख्यांगजलदा: ७०-६-४ नखांगुल निभंगपवा

(3) पेज = 1
= 27.5×12.5×0.1 c.m.
विषय - अनुपलब्ध

श्री गणेशायनम: ओं यं ब्रह्म वेदां तविदोवदंत
अनघानदिंजप्रभु कि भेट हाजर हारे

भाषा - हिन्दी

(5) पेज = 22

= 28×11.5×0.4 c.m.

विषय = वेद

भानि: ॥ 5 हव्यवाहनः पितृन्यक्षहृताबृधः

~~मैमैत्रावरुणाश्चासङ मारिवनस्व पेट्प्र विप्र~~

(6) लघु सिद्धान्त कौमदी

विषय = व्याकरण

पेज = 1

= 30×12×0.1 c.m.

~~पमानवान्वि प्रर्व पदमकतर पदंपट प्राति पदं~~

नियमन्वस्पच्च अतिदेशो विसंस्त्र लपणं

ग॰ अत्वसं॰ चस्त्वर्थे अतु इति लुप्तषष्ठीकं पृथक्पदं अधातोरित्यसंतस्यैव विशेषणं नत्वतोऽव्याप्तेराह ८
धातुभिन्नेति अतएवोगिदचामिति सूत्रे गोमत्वतेरप्रत्यये गोमानिति प्रयोगो भाष्ये संगच्छते
अंगविशेषणतया षष्ठीविकृतदंतविधेरेवानुवादकं मतुग्रहणं परमिति वचनसामर्थ्याद्
उपधापदसंबंधेनचारितार्थ्यादित्यभिमानः अयमभ्युच्चय इत्याह नित्यमिति कृताकृतप्र
संगित्वमात्रेण परत्वेः सामर्थ्यादिति वाक्यार्थबोधकाले विरोधाभावे नोपधासंबंधे कृते सा

अत्वसंतस्य चाधातोः अत्वंतस्योपधाया दीर्घः स्यात् धातुभिन्नासंतस्य चासंबु
द्धौ सौ परे परं नित्यं च नुमं बाधित्वा वचनसामर्थ्यादादौ दीर्घः ततो नुम् धीमा
न् धीमन्तौ धीमन्तः हे धीमन् शसादौ महद्वद् धातोरप्यत्वंतस्य दीर्घः

सामर्थ्यात्सर्वेषां दीर्घप्रवृत्तिरेव कल्प्यत इति भावः धीमानिति न चैकानुबंधकपरिभाषयामनुपो ग्र
ग्रहणं सूत्रे तु सर्वादिपठितेन तु नासिकोकारविशिष्टे भवतुशब्दे चरितार्थमिति वाच्यं यकारादेः
समुदायोनुबन्धत्वेप्यतोऽनुबंधकत्वाभावात् अवयवानां नानार्थकतयासमुदायोपदेशा
एवकृत्स्नानुपदेशाद्वा उपदेशा इति सूत्रस्य भाष्ये संमतत्वेन यदुपदेशाप्रयुक्तायस्येत्संज्ञा तस्य
तदनुबंधकतायाः स्वीकारात् नचोकारलोपे त्वतस्याप्यभावः उकारस्याश्रयलेनेतदंशे
तस्य वैरूप्यमितिस्वीकारात् एतेन तदाश्रयत्वेन नमत्वात्वतमित्यपास्तं तदाश्रयणाभावात् तस्माद

सि॰कौ॰शा॰शे॰ १७४ नियमार्थमिति धातोश्चेदुगित्कार्यं तर्हि नलोपिनोंचतेरेवेति नियम इति भावः तेनोखास्रद्भ्यां लीत्यादेन्नुम्डीपोन न्यायप्राप्तस्तलोपाकरणपूर्वकनलोपकरणस्याविवक्षार्थत्वमित्याशयः यद्यप्यंचतेश्चेन्नलोपिन एवेति नियमेप्यंचतिग्रहणं चरितार्थं न यापि भाष्यप्रामाण्येन साणि

गोमंतमिच्छतिगोमानिवाचरतिवा क्यङंतादाचारक्विबंतात्वा कर्त्तरिक्विप् उगिदचामिति नित्यत्वेप्राप्तेनियमार्थं धातोश्चेदुगित्कार्यं तर्ह्यञ्चतेरेवेति नेनप्राप्त ध्वंस इत्यादेन अधातोरितिनुअधातुभूतपूर्वस्यापिनमर्थं गोमान् गोमन्तौ गोमन्तः इत्यादि भातेर्डवतुः भवान् भवन्तौ भवन्तः हेभवन् शत्रन्तस्यत्वभवन्तवा भावान्नदीर्घः भवतीतिभवन्

मान्यापेतऽक्तो नियमोयुक्त इतिबोध्यं नन्वत्र धातुत्वात्कथंनुमत आह अधातोरिति न चौपदेशिकधातुविषयकएवनियमो ऽस्तु किमनेनेति वाच्यं औपदेशिकत्वानंतर्भावेणसामान्यापेक्षनियमस्तापनार्थत्वात्तत्फलंपरिध्वदित्यादावेव गोमानित्यादि

नामधातावुगितश्चोत् ङीवभावइति ह्रस्वनद्यापइत्यत्रभाष्येस्पष्टम् ॥ ७

दुर्गौ १७४

उभेत्यत्र० तल्प्यानुसारेण गर्गदंडन न्यायोऽत्र समुदाये वाक्यसमाप्तिरित्याहोभे सम्प्रदित्त इति
द्वे इत्यनुवृत्त्यैव सिद्धे उभेग्रहणं स्पष्टार्थं यत्तु भेग्रहणसामर्थ्यात् सहभावोपसर्जन द्वित्व
विशिष्टार्थकं तेन सम्प्रदित्ते इत्यर्थलाभ इति तन्न अभ्यस्तादीर्घत्वात् शब्दाधिकार्थाद्या
धिकारस्य बहुशो भाष्यकृतोपहसितत्वाच्च ध्वनितं चेदं तदसति संयोजने उभेग्रहणं सह
र्थं विज्ञास्यत इति ग्रंथेन भाष्ये अत एव सूत्रेऽत्रोभे भाष्ये गर्गदंडन न्यायेन तदर्थसिद्धिर्मो
क्षित्यसङ्ग्रहणं कर्तव्यमिति वार्तिकं प्रत्याख्यातं तल्पन्यायमात्र सर्वार्थकत्वेन पराभिमतम्

उभेऽभ्यस्तं यास्यद्वित्वप्रकरणे ये द्वे विहिते ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे स्तः
भेग्रहणं च प्रत्याख्यानमेवेति सुधियो विभावयन्तु तत्र व्यादिशब्दानामेकाचो द्वे प्रवृत्ते रै सं
ज्ञित्याद्येव भ्यासल्लोपे कार्यकालपक्षेन संज्ञेति न ऋस एकादेशात् सर्वमायनादिषु पदेशि
वद्वचनेनांतरंगत्वादेनादेशोऽपि सर्वे सर्वपदादेशा इति न्यायेन स्थानिवद्भावान्नित्वेन.
ज्ञसापत्तिः किंच एकादेशोक्तसोऽपवादविषये प्रजायमानत्वेन प्रकल्प्य बोपवाद
विषयमिति न्यायेन पूर्वमंत्तिभावात्प्रवृत्तौ एकादेशोक्तसापत्तिः यथोद्देशोऽपूर्वसमुदाये

सि०कौ०शे०शे० १७५

नाभ्यस्ता० रूढ्योगस्यवच्छिन्नोपि तमिहानुवर्त्तते सामर्थ्यात्तदाह तमेवेति दान: शानसित्वा
प: श्नाविति द्वित्वेऽभ्यासहस्वत्वेस्नाभ्यस्तयोरित्यात्लोपेददादिति नाभ्यस्ताद्वि० आल्लोपनमि
हन्नानमात्रं ग्ग्रासर्व० इन्द्रवत्तच्चेति सूत्रमनुवर्त्तते षत्वापवादत्वादिति कु: कुन्यत

नाभ्यस्ताच्छतु: अभ्यस्तात्परस्य शतुर्नुम्न स्यात् ददत् ददतौ ददत: जक्षित्यादय:
षट् षड्धातवोन्ये जक्षितिश्च सप्तमएते अभ्यस्तसंज्ञा: स्यु: जक्षत् जक्षतौ जक्ष
त: रेवं जाग्रत् दरिद्रत् शासत् चकासत् दीधीवेव्योङि त्वेपि छंदसत्वाद्यन्यये
नपरस्मैपदं दीध्यत् वेव्यत् गुप् गुब् गुपौ गुप: गुपा गुब्भ्यामित्यादि नपदादि
षुहस्यो नोलोपनेकृत्वे नपदादिषुजपदेषु अन्तानाद्यादृक्स्रो धातो: कत्वस्यात् वा
त्किन्नपि ग्ग्रा सर्वनाम्न: सर्वनाम्न आकारोन्तादेश: स्याद्दृगदृशवतुषु कत्वस्यासि
उक्वा कुश्चेतिष: नस्यजश्त्वेनड: नस्यकुत्वेनग: नस्यचर्त्वेनपदेके: तादृक् तादृग् तौ
इतिन्यासेनदृशस्यधातोरेवात्वकृत्विविहितत्वेसिद्धे अस्यग्रहणेनान्यपदार्थस्तेवीस्यागमे
वकृत्विहितालब्धनादृशादिकिनत्विवियलत्वमच्चरितार्थमितिभाव: स्वकारस्तुति ग्ग्र
धोमहाप्राणत्वात्तत्स्यत्वादितिभाव: कैयटेति किन्नन्यमस्येतिसूत्रस्येत्यादि: ॥ ७ ॥

दुर्गा १७५

असिद्धत्वादिति यद्यपि जश्त्वापवादोपि कुत्वं तथापि जश्स्थानिकजश्त्वस्यैव न तु खस्थानिकस्यापी।
ति भावः वस्तुतस्त्वचिंत्यं प्रत्ययग्रहणस्य च कृत्वोपिमात्रफलकतायाएव भाष्यकृतोक्तेः तस्माद्दध
कृग्रंचुयुजिक्रुञ्चां च ग्रस्य चासिता थ्येन जश्त्वचर्त्वापवादता न युक्तेति तदेतन्मतद्रतिवदतोस्य वि
चर्त्वाभावपत्तेरेवएवश्रूयेत न तु गः जश्त्वं प्रतिकुत्वस्यासिद्धत्वात् दिगादिभ्यो
यदिति निर्देशान्नासिद्धत्वमिति वा बोध्यं युञ्जेति षत्वं जश्त्वचर्त्वे विट् विड्
विशौ विशः नशेर्वा नशेः कवर्गो नादेशो वास्यात्पदान्ते नक् नग् नट् नड् ने
शौ नशः नग्भ्यां नड्भ्यां स्पृशोनुदके क्विन् अनुदके सुप्युपपदे स्पृशेः क्विन्
स्यात् घृतस्पृक् घृतस्पृग् घृतस्पृशौ घृतस्पृशः क्विन्प्रत्ययो यस्मादिति बहु
व्रीह्याश्रयणात् क्विप्यपि स्पृक् स्पृग् खड्गकाः प्राग्वत् जिघृक्षाशागृत्स्ये
अस्मात् ऋत्विगादिना क्विन् क्विन्त्वमन्तोदात्तत्वं च निपात्यते कुत्वात्पूर्वं जश्त्वे
नङः गः कः धृष्णोतीति दधृक् दधृग् दधृषौ दधृग्भ्याम् ॥ ७ ॥
नमिनिदिक् नगिति खड्गकाः प्राग्वत् नग्भ्यामिति मस्जिनशोर्झलीति नुम्न धातुप्रत्यये
तद्विधानात् स्पृशोनु० अनुदके किं उदकस्पर्शः अन्तोदात्तत्वमिति नित्वाद्युदात्तत्वे

सि॰कौ॰ग्रा॰रो॰ २७६

वौरुप॰ सिपिधातो रित्यतो धातो रिति वर्त्तते तच्च वोभ्यां विशेष्यते पिपठिषतेः क्विपि अतो।
लोपे प्रातिपदिकत्वात्सौ हल्ङ्यादिलोपे प्रत्ययलक्षणेन पदान्तत्वाद्रुः रुत्वे ऽत्रापोन स्या
दन्तानिति स्मातीति दन्तमद्रु दन्तमदः दन्तमधौ दन्तमद्भ्यां षड्भ्यो लुकू षट षड्
षड्भिः षड्भ्यः रुषच्च चतुर्भ्यो ऽश्रेमिति रु अनामिति पर्युदासात्तु नत्वनिषेधेः य
रोनुनासिक इति विकल्पं बाधित्वा प्रत्यये परे नित्यं वचनान्नित्यमनुनासिकः
षण्णां षट्सु षट्त्सु नदन्तविधिः परमषट् परमषण्णां गौणत्वे तु न लुकू द्वौ प्रि
यषषः प्रियषषां समसजुषौ रिति रुत्वं वौ रुपधाया दीर्घ इकः रेफवान्तस्य धातोरु
पधाया इको दीर्घः स्यात्पदान्ते पिपठीः पिपठिषौ पिपठिषः पिपठीर्भ्यां वाशरी
ति वा विसर्जनीयः उमविसर्जनीयशर्व्यवायेपि इतेः प्रत्येकं व्यवधानेपीण
कुभ्यां परस्य मूर्द्धन्यादेशः स्यात् षत्वेन पूर्वस्यासिद्धत्वे पिपठीष्षु पिपठीःषु प्रत्ये
कमिति व्यवधानादनेकव्यवधानेष त्वं न निस्सु निःसे ॥ ७ ॥ ८
निवत्तु पूर्वत्रासिद्धेन नित्येषधान्तु नुम्वि॰ इणकोरिति वर्त्तते व्यवधाने ऽप्राप्ते विधं प्रय
मप्याधिकारः अनेन निस्सेत्यत्र धातोः सस्थानानेन षत्वं व्यवायचान्द्रस्य प्रत्येकं संबन्धोव्या

दुर्गा
२७६

उम् स्थानिकेति अकृतसूत्रस्थं हयवरट्सूत्रस्थं च भाष्यमत्र मानं वृश्चेति वइति सपादसप्ताध्यायी
स्थकार्यप्रवृत्तियोग्यतायां त्रिपाद्यस्यासिद्धत्वे हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घादिलोपोत्तरं विविश्सु इत्यवस्थायां षत्वस्या
सिद्धत्वात्संयोगान्तलोपे षइत्यर्थः कलोप इति पदान्तसंयोगादिलोपस्य संयोगान्तलोपापवाद
त्वमयं हलन्तस्य स्थानिकारोपत्वद्वारणार्थं इति व्याख्यानात् नेनेहन सुहिन्सु पुंसु
अतएव नत्रार्थ्यहलेन गनार्थेना तान्तस्थानिसलोपे विसर्गः चिकीः चिकीर्षौ चिकीर्षः
रोः सुपीति नियमान्न विसर्गः चिकीर्षु दमेर्डोस् डित्त्वसामर्थ्यादि टिलोपः रुत्वविस
र्गौ दोः दोषौ दोषः पद्दन्निति वा दोषन् दोषः दोसः दोषा दोष्णा विट्प्रवेशने स
म्पदादित्वात् क्विप् षत्वस्यासिद्धत्वात्संयोगान्तस्य लोपः वृश्चेति षः जश्त्वचर्त्वे विविट्
विविड् विविद्वौ विविदः स्कोरिति कलोपः तट् तड् तद्दौ तदः गोरट् गोरड् गो
रदौ गोरदः तद्विरद्भ्यां एवं ताभ्यां क्विपि तु स्कोरिति न प्रवर्त्तते णिलोपस्य स्था
निवद्भावात् पूर्वत्रासिद्धीय इति न स्थानिवत् इति तु न सदेव संयोगादिलोपले
न त्वचि क्विति निषिद्धम् तस्मात्संयोगान्तस्य लोप एव तक् तग् गोरक् गोरग्
त्वादिति भावः तडिति तद्गौ तः क्विप् एवं ताभ्यामिति णिलोपस्य स्थानिवत्त्वात् तक् स्यान्नेत्या।
दौ संयोगादिलोपप्राप्ते कोष्ठ्रागेव नास्ति कुतः काष्ठत्वाक् स्यान्नेति परेऽप्रघाड्यो रिति सूत्र
स्य भाष्येण न विरोधः तत्र हल्वर संयोगादिलोप मात्रस्य नियतो तक् नसदेव इति कोत्रमि

कुत्वस्यासिद्धत्वादिति पिपठिषतेर्वस्यायां कुत्वस्यासिद्धत्वान्नभावे स्कोरित्यस्याप्राप्तेः संयोगां
तलोप इति भावः दिधृगिति यदेरिति घः एकाच इति भष्भावः विद्वानिति विदेः शतुर्वसाव
दादित्वाद्युपोत्किन्दित्वाङित्वाद्गुणाभावे उगित्वान्नुम् सांतेति दीर्घे संयोगांतलोपेन स्यासि
द्धत्वान्नलोपेन वसोः॰ अन्यथग्रहणेन तदंतग्रहणं भत्वस्याधिकारस्तदाह वस्वंतस्येत्यो

कोरितिकलोपं प्रतिकुत्वस्यासिद्धत्वात्संयोगांतस्य लोपः पिपक् पिपग् पिपठौ
पिपठः एवं विवक् दिधक् पिसगतौ सुपुपेसतीति सुपीः सुपिसौ सुपिसः सु
पिसा सुपीर्भ्यां सुपीषु सुपीःषु एवं सुतूः तसस्खडने विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः
हे विद्वन् विद्वांसं विद्वांसौ वसोः संप्रसारणं वस्वंतस्य भस्य संप्रसारणं स्यात् पूर्व
रूपत्वं विदुषः विदुषा वसुस्रंस्विति दत्वं विद्वद्भ्यामित्यादि सेदिवान् सेदिवांसौ
हे सेदिवांसः सेदिवांसं सेदिवांसौ ॥

८ नच विदेः शतुर्वसोरेकाजनुबंधकत्वान्न स्यैवाजग्रहणं स्यात्क्वसिङादेशः क्वसोरिति वाच्यम्
वसुसादेशो नन स्यापि सानुबंधकत्वादिति भाष्ये स्पष्टम् विदुष इति संप्रसारणपूर्वत्वस्यासत्वे
नकोरित्यसिद्धत्वं तन पदांतपदाद्योरेकादेशस्येव तेनासिद्धत्वात् सेदिवानिति षद्लृ धातोर्भाषा
यां सदेति लिटः क्वसौ द्वित्वे अत एकेत्येत्वाभ्यासलोपयोर्वस्वेकाजाद्धिनीट् ॥ ७ ॥

अप्रकृतेति परेत पदावधिकेन्व्याख्याने सेवस् अस् इति स्थिते इट् संप्रसारणयोः प्राप्तौ प्रतिपदवि
धित्वेन शीघ्रोपस्थितिकत्वात् पूर्वं संप्रसारणे वल्लादित्वाभावादिटःप्राप्तिरेव नेति सेदुष इत्यादि।
सिद्धिरित्यकृतव्यूहपरिभाषानिष्फलत्वाल्लदापनुसेधादत्र पदावधिकमेवान्वाख्यानमित्याहुः सा
हचर्यादिति नवमहन्यते: क्विपि महतोपि धातुत्वसंभव इति संभव इति वाच्यं औपदेशिकधा

अन्तरंगो पीडागमः संप्रसारणविषयेनप्रवर्तते अकृतव्यूहा इति परिभाषया सेदु
षः सेदुषा सेदिवद्भ्यामित्यादि सांतमहत इत्यत्र सांतसंयोगोपि प्रातिपदिकस्यैव गृह्य
ते न तु धातोः महत्स्वद्वस्ससाहचर्यात् सुहिन्सीति सुहिन् सुहिंसौ सुहिंसः सु
हिंसा सुहिन्भ्यां सुहिन्सु ध्वत् ध्वसौ ध्वसः ध्वद्भ्यां एवं स्रत् पुंसोसुङ् सर्वनामस्था
ने विवक्षितेऽसुङ् स्यात् उकार उच्चारणार्थः ॥

तत्वासंभवेन न तत्साहचर्यं औपदेशिकधातुभिन्नसांतसंयोगस्य ग्रहणमित्याशयात् सुहि
निति नांतलक्षणदीर्घस्तु संयोगांतलोपस्यासिद्धत्वान्न हिंसीत्यस्येदित्वादनिदितामिति
लोपोन ध्वदिति संसुध्वंसुभ्रंसु स्रंसने क्विप् अनिदित्वान्नलोपः वसुस्रंसु दत्वं विवक्षित इति
भाष्ये असुङुपदेशे वद्वचनस्वरसिद्ध्यर्थं वहिरंगलक्षणादिसुक्ते रिति भावः वस्तुतो वचनमे

सि०कौ०श०त्रो० वकृपुंसीति विभक्तौ लिंगविशिष्टाग्रहणान्नात्रा मुङ् विभक्तिविवक्षायां लिंगकार्यं तत्रमेवम
१२८
र्थेनन ङीपः प्रागमुङ् इति भावः वृत्रहेति पातेरिति पाठान्तरं स्त्रियामिति सूत्रे भाष्ये नुसूतेः स
रूपः ह्रस्वस्मसुन्प्रत्यय इत्युक्तेः वहुलं तत्रोच्चारणार्थो नामपीत्संज्ञा वक्रपकत्वादियं युक्तिरिति

वकृपुंसीत्यत्र उगितश्चेति ङीवर्ज्यं कृते न पुंसोऽसुङ् मसुन् इति प्रत्ययस्योगित्वेनैव। ल्मसुग्रदने॥
उगत्सिद्धेः पुमान् हे पुमन् पुमांसौ पुमांसः पुंसः पुंसा पुंभ्यां पुंसु ऋदुशनेति
स्यनङ् उशना उशनसौ उशनसः अस्य संबुद्धौ वाऽनङ् नलोपश्च वा वक्त
व्यः हे उशनन् हे उशन हे उशनः उशनोभ्यामित्यादि अनेहा अनेहसौ अ
नेहसः हे अनेहः वेधा वेधसौ वेधसः हे वेधः वेधोभ्यामित्यादि अधातोरि
त्युक्तेर्न दीर्घः सुष्ठु वस्ते सुवः सुवसौ सुवसः पिंडं ग्रसते पिंडग्रः पिंडग्रसः ग्रसु
ग्लसु अदन इत्युक्त्वा अमा नितित्संज्ञानेति दीर्घः उशनेति वशेः कनसिग्रहिज्येति संप्रसारणं अस्य सं
बुद्धाविति एतच्च वृत्तौ वार्तिकपाठतं वस्तुतः धातोमाधवस्य संबोधने तूशनः स्विद्धे पंसा
नंतथा नानंतमथ्यादन्तमिति श्लोकवार्तिकमित्याह भाष्यान्तं कत्वादिदमप्रमाणमेवेति बोध्या
या

र्थ इति भावः अन्यथा समुदायस्य धातुभिन्नत्वाद्दीर्घः स्यादेवेति बोध्यं॥

माणिकाः उशनाङ्कः अनेहा कालः
न श्रिहन एह चेन्मसुन् हनएहा देत्राक्ष
मुविति अधात्ववयवो मन्त्रासन्तस्य

१२८

अदसओ अदस इति षष्ठी तदोः स इत्यतः साविति वर्त्तते औत्वं त्यदाद्यत्वापवादः ननु सोऽ इत्येव अ-
स्त्विति चेन्न असाविति त्रादिलोपे कृते नित्यत्वात्सत्त्वं बाधित्वात्त्यदाद्यत्वे सावित्यसिद्धेः अमुक इ-
ति अमुक इत्यादेरनुपपत्तेः नोदः अदादीपामकशब्द इत्याह एत ईत् बहुवचने शब्दो योगि

अदस औ सुलोपश्च अदस औकारोऽन्तादेशः स्यात् सौ परे सुलोपश्च तदोस्सस्सावनि-
दस्यसः असौ औत्वप्रतिषेधः साकच्कस्य वा वक्तव्यः सादुत्वं च प्रतिषेधसन्नियोग-
शिष्टमुत्वं तदभावेन प्रवर्त्तते असुकौ असुकः त्यदाद्यत्वं पररूपं वृद्धिः अदसोऽसे-
र्दादु दो मः उत्वमत्वे अमू जसः शी आद्गुणः एत ईद्बहुवचने अदसो दात्परस्यैत्त्वस्य ईद् दस्य च
मो बहुत्वोक्तौ अमी पूर्वत्रासिद्धमिति विभक्तिकार्यं प्राक् पश्चादुत्वमत्वे अमुं अमू
अमून् मुत्वे कृते घिसंज्ञायां नाभावः न मु ने नाभावे कर्तव्ये कृते च मुभावो नासिद्धः
स्यात् अमुना अमूभ्यां अमीभिः अमुष्मै अमूभ्यां अमीभ्यः अमुष्मात् अमुष्य
अमीषाम् अमुष्मिन् अमुयोः अमीषु इति हलन्ताः पुंलिङ्गाः ॥ ॥

क इत्याह बह्वर्थ इति तेनामी इति सिद्धं पश्चादुत्वेति उत्वे मुपत्ते न दत्त्वमीत्वस्यापि ननु मुत्वस्या-
सिद्धत्वात्कथं नाभाव इत्यत आह न मु ने इति कर्तव्ये कृते चेति एवं च ने इति विषयसप्तमी निभावः

सि॰कौ॰स्त्री॰ १७९

नहोधः झलो झलीत्यनो झलीति पदस्येति स्कोरित्यनेनान्तइति चानुवर्त्तते झलिपरे पदान्ते विद्य
मानस्येत्यर्थः अझलीत्यस्येत्यतदन्तवच्च हसस्येति उपपूर्वात्रणह बंधन इत्यतः क्विश् नहिवृती ति
पूर्वपदस्य दीर्घः सोर्हल्ङ्याबादिलोपे धत्वे जश्त्वचर्त्वादिः हल्लोपस्यासत्त्व इति पूर्वपदान्तस्य लोपो
धातोः सस्य षत्वं आदेशप्रत्यययोरिति न षत्वं पदादादिरिति पदे सान्यदाद्योरिति निषेधात्

नहोधः नहो हस्य धः स्यात् झलि पदान्ते च उपानद् उपानत् उपानहौ उपानहः
उपानद्भ्यां उपानत्सु उनहे वा वित्त हसीता वित्यस्मा दृत्विगादिना क्विन् निपा
तनाद्हल्लोपस्यात्वे क्विन्नन्तत्वात् कुत्वे न हस्य घः जश्त्वचर्त्वे उष्णिग् उष्णिक् उष्णिहौ उ
ष्णिहः उष्णिग्भ्यां उष्णिक्षु द्यौः दिवौ दिवः द्युभ्यां द्युषु गीः गिरौ गिरः एवं पूः
चतुरः षत्वस्यादेशः चतस्रः चतसृणां किमः कादेशे टाप् का के काः सर्वावत्

न् हस्य घ इति कैयटादिमते षत्वस्य वहत्वस्यापि कुत्वेन बाधादिति भावः उष्णिगं च इति
निर्देशात्कुत्वस्य जश्त्वे नासिद्धत्वं स्वरीत्यात्त्ढगकाइति वोध्यं द्योरिति दिवऔदि
त्यौत्वे यण् चतस्रिति परत्वादामं बाधित्वा चतस्रादेशो सकृद्गति न्यायात्पुनरान्नेति स्या
न्निवृत्तावस्थेमाध्यस्य च चतसृणामिति न तिसृचतसृ इति दीर्घनिषेधः सर्वावादिति सर्वाद

१७९

य: सो पुंस्त्वयावाधात् स्त्रीत्वे सोर्लुक् कालोपात्त्रियामिदं वागिति वचेः क्विप् वचीत्यादिना क्विप् दीर्घोऽसं ॥
प्रसारणं च अपोभि ० अच उपसर्गात्त इत्यत्र तस इत्यनुवर्तते अविति निप्रत्ययो व्याख्यानात् दिगिति ॥
य: सो इदमोदस्य य: स्यात्सौ इदमो मः इयं त्यदाद्यत्वं टाप् दश्चेति मः इमे इमाः अनया ॥ ९ ॥
हलि लोपः आभ्यां आभिः अस्यै अस्याः २ अनयोः आसां अस्यां अनयोः आसु ९
अन्वादेशे तु एनां एने एनाः एनया एनयोः २ स्रज् त्विगादिना स्रजेः क्विन् अमागमश्च ॥
निपातितः स्रक् स्रग् स्रजौ स्रग्भ्यां स्रक्षु त्यदाद्यत्वं टाप् स्यात्स्ये स्याः एवं यद् तद् वाक्
वाग् वाचौ वाचः वाग्भ्यां वाक्षु अप् शब्दो नित्यं बहुवचनांतः अप्तृन्निति आपः अपः
अपोभि अपस्तकारः स्यादादौ प्रत्यये परे अद्भिः अद्भ्यः २ अपां अप्सु दिक् दिग् दिशौ दि
शः दिग्भ्यां दिक्षु त्यदादिष्विति दृशेः क्विन् विधानात् अन्यत्रापि कुत्वं दृक् दृग् दृशौ दृ
शः त्विट् त्विड् त्विषौ त्विषः त्विड्भ्यां त्विट्सु त्विट्त्सु ससजुषोरिति रुत्वे स[illegible]षत इ
ति सजूः सजुषौ सजुषः सजूर्भ्यां सजूःषु आशीः आशिषौ आशिषः आशीर्भ्याम्
असौ त्यदाद्यत्वं टाप् औङः शी उत्वमत्वे अमू अमूः अमुं अमू अमूः अमुया अमू
भ्यां अमूभिः अमुष्यै अमुष्याः २ अमुयोः अमूषां अमुष्यां अमुयोः अमूषु इति
दिव्याज्ञ अतिसर्जने क्विप् षडगकाः प्राग्वत् त्विषगनावस्यात्तु क्विप् तकारान्तत्वे [illegible] ति
प् सहस्ससभावे सजूः सुमनस इति अपदांतत्वाभावादेत्वाभावेनेत ईदित्यस्याभावे मत्वमेव

सि०कौ०श०शे
१८०

दत्वमिति वसुसंस्विस्रस्य पदाधिकारस्थत्वान्नदन्तेपि दत्वमेवमांगत्वादामपि पूर्वपदस्यैवेति प्रत्यय
लक्षणेनेतिभाव: अत एव राजपुरुषादौ नलोपादिसिद्धि: उत्तरपदत्वे चेति उत्तरस्माद्देनोत्तरपदं उत्त
रपदत्वाद्वस्य समासस्य चरमावयवे रूढ: तेन न सपदत्वेन तत्पुनःकार्ये कर्तव्ये लुमताल्लक्षणस्य प्रत्य
लक्षणं न पदादिविधौ त्वयं निषेधो नेत्यर्थ: तेन परमवाचेत्यादौ न कुत्वं दधृक्त्वाविन्यादौ सात्व
दधीषितिषत्वनिषेधस्तु निरूपपदादेवविधिष्टिष्वपीसमासोत्र सोपपदाद्विवोनाभधानमिति कै
समोर्लकदत्वं श्वनडुह् श्वनडुत्सु श्वनडुही चत्वर नडुहोरित्याम् स्वनडुहि पुनस्त
त्वनुद्दिव उत विमलद्युस्त्रेह: अत्रैतर्वर्त्तिनीविभक्तिमाश्रित्यपूर्वपदस्यैवोत्तरसंज्ञस्या
पि पदसंज्ञायोग्यत्वात् उत्तरपदत्वे चापदादिविधौ प्रतिषेध इति प्रत्ययलक्षणं न वि
मलद्दिवी विमलद्दिवि अपदादिविधौ किं दधिसेचौ इत्यत्र षत्वनिषेधे कर्तव्ये पदत्वमस्त्ये
व यदि: सेचयते: क्विबिति पदादिविधेस्तु अनित्यत्वोक्तत्वात् सान्यदोदैवेचकारस्य कुत्वे तु न ॥
दैरित्येव तेन परमपुधा विन्यादौ भवत्येव न उत्तरपदादि: कसौ व लोललक्षणादित्यादौ नत्तरपद
त्वात्स्य समासस्य चरमावयवमात्रे रूढेर्न दोष: अयं च निषेध उत्तरपदस्य कार्यित्व एवेति ऽमुद
त्रे के बहुचर्व्वके बहुवाचोव इत्यादावपि न दोष: बहुच्पूर्वस्य च पदादिविधावेव प्रत्य
यलक्षणमितिवचनान्तरात् एवं वार्त्तिकमपि उत्तरपदत्वेचापदादिविधावित्येवमेवपठितं ए
तन्मत्या व्याख्यानप्रकारस्तु गुरुतरइति नुक्तमिति भावः सिद्धान्ते न उत्तरपदत्वे दृष्टिरते

अस्य चोपप
दसमासे प
दादित्वाभा
वात्सत्वानि
षेधो न स्या
त् १६

१४

दुर्गा
१८०

कादेशेनेति इदम्शब्दे यःसाविति चनेत्यपि वोध्यं वक्तव्य इति द्वितीयाटौस्स्वेनपत्रअंस्वध्याते त्र्ययंच।
सामर्थ्याल्लुकाल्लसैपिभवति एनादेशोपि एनमित्यादिसिद्ध्यर्थं वक्तव्यः येननाप्राप्तिन्यायेनेन दस्य
दाद्यत्वापवादत्वेन तत्र कृते त्यदाद्यत्वाप्राप्ते रत एव भाष्ये नपुंसकैकवचने एनद्वक्तव्यः कुंडमानय
प्रक्षालनेनदित्युक्तं अत्र नपुंसकैकवचने इत्युक्त्याः त्यत्रैनो वक्तव्य इति स्पष्टमेवोक्तं वार्तिककृ
तासिद्धांतिना अपवादत्वमजानता एकदेशिनोयद्येनदित्यादिसूक्तिर्यदिगर्भवाक्ये पूर्वपक्षे)

वाः वारी वारि अकारान्तत्वान्नतुम् चत्वारि २ नलुमतेति कादेशेन किं के कानि
इदम् इमे इमानि अन्वादेशेन नपुंसके एनद्वक्तव्यः एनत् एने एनानि एनेन एन
योः २॥

किन्त्वस्यैवौचित्यात् भाष्यकृतानुक्तत्वान्नान्वादेशेन एनत् उक्तं सिद्धांतीनाकिमुच्यते नपुं
पुंसकैकवचन इति सर्वत्रैनदेव वक्तव्य इत्येवश्रावैः अप्राख्यानं कर्यात् अनयोरप्यादेशयोरेन
दस्त्वन्तसोरित्येतत्साहचर्यादेणोपसर्जनेनप्रवृत्तिः त्यदाद्यत्वेनासिद्धमिति भाष्यासंगतेश्च एन
नमादायैनादेशप्रत्याख्यानेपरं यद्येन क्रियते इत्यादि भाष्यं त्वेकदेश्युक्तिरिति भाष्यप्रदीपो
द्योते निरूपितम् अन्वादेशविषय इदमेतदो रनाभिधानमेव यद्येनात्क्रियतेएनोनवक्तव्यः
कथमेनदित्यादि त्यदाद्यत्वेन सिद्धं यद्येवमेनश्रितको न सिद्ध्यति एनत् श्रितकइति प्राप्नोति

यथालक्षणमप्रयुक्तं इतिभाष्यात्॥

श्री

सि०कौ०श०टी० वृत्रहणीइति नसंयोगादिनिनिषेधाल्लोपो न रोऽसुपि अहर्भानीति अहन्निति रुत्वेऽहोभाती
१८ निस्यादितिभावः नल्लोपे प्राप्ते इति न च नल्लोपेऽकारस्य रो रेवा विशेषाभावेनान्यतरोपपत्तावु
भयविधानसामर्थ्यादेव नल्लोपो नेति वाच्यं संबुद्धौ नल्लोपनिषेधेनाहर्गेऽन्त्यादावुक्ताभावेन
दीर्घोऽहो निदाघेत्यादावुत्वसंप्रपादनेन चारितार्थ्यात् तेन नलोपबाधे मानाभावादिति भावः
आवत्येति आष्ट्रन्तौमानेवटपराठीतिवार्त्तिकमेव अन्यथा नल्लोपेऽकारस्य रफाद्यौ नेव

वृत्र वृत्रहणी वृत्रहाणि हेवृत्र हेवृत्रहन् रोऽसुपि अहर्भाति विभाषाङिश्योः
अहनी अह्नी २ अहानि अहन् अहन्नित्यस्य रुः स्यात्पदान्ते अहोभ्यां अहो
भिः इह अहः अहोभ्यामित्यादौ रुत्व रुत्वयोः सिद्धत्वान्नलोपे प्राप्ते अहन्नित्या
वर्त्तनेन नलोपाभावं निपात्य द्वितीयेन रुर्विधेयः ॥

सिद्धेन देयमर्थ्यं सफलमेव भाष्यप्रामाण्यान्न तस्य संबुद्धावप्रवृत्तिः न ज्ञापकसिद्धवचनकल्पना
पेक्षया वृत्तिर्लघीयसीति भावः आहु नस्य पदान्तेहन्निति निपात्यत इत्यर्थः इदमसंभव एवाप
वादत्वमिति वार्त्तिकमते हन्नित्यस्य नलोपो न रं चारितार्थ्याभिमानेन वस्तुतः सत्यपि संभवे
बाधनं भवतीति भाष्यसिद्धान्तानुसारत्वे नलोपापवादभूतत्वमेव निषेधविषयविधिविधानमात्रेण १८

17

नदंतस्यापि॰ पदाधिकारस्थत्वात् ग्रहणवतेति निषेधस्तु प्रत्ययविधिविषयइत्यसमासेनिष्कादि
ष्वइतिसूत्रेभाष्यकैयटयोःस्पष्टमितिभावः नस्यापित्यत्वादिति अकृतव्यूहपरिभाषयादीर्घो
प्राप्तिःस्यादित्यभिमानेनेदं दीर्घस्तुपरत्वात्हल्ङ्यादिलोपात्पूर्वमेवबोध्यः संबुद्धौत्विति सुपो
त्रहल्ङ्यादिलोपात्संबुद्धावित्युक्तेदीर्घाभावेरुत्वेहशिचेत्युत्वे आकुरुणः स्रग्वीणीति इन्ग्रह
तदंतस्यापिहत्वरत्वे दीर्घार्थं हानियमस्मिन्सदीर्घोहाः निदाघः इहहल्ङ्याविति
लोपेप्रत्ययलक्षणेनासुपीति निषेधाद्रुत्वाभावेरः नस्यापित्त्वात्रोंनलक्षण
उपधादीर्घः संबुद्धौतु हे दीर्घाहो निदाघः दीर्घाहानो दीर्घाहानः दंडि दंडिनी
दंडीनि स्रग्वि स्रग्विणी स्रग्वीणि वाग्मि वाग्मिनी वाग्मीनि बहुवृत्रहाणि
बहुपूषाणि बहुर्यमाणि असृजः पदांतेकुत्वं सृजेःक्विनोविधानात् विश्वसृ
डादेन सृजिदृशोरितिसूत्रेरज्जुसृम्यामितिभाष्यप्रयोगात्
रोनर्थकस्यापिग्रहणाद्दीर्घइतिभावः बहुवृत्रहाणीति अत्रयद्वक्तव्यं तदुक्तं पदांतेकुत्व
मिति किञ्चान्ययस्येत्यस्यासिद्धत्वात्कुत्वेतिषत्वेकुत्वमित्यर्थः षत्वंतुपूर्वमितस्यादेशावकाशा
मितिभावः भाष्यप्रयोगादिति अनेनभाष्यप्रयोगेणानव्ययपूर्वपदेकुत्वाभावोबोध्यतेतेना

शेखरहलंतः ॥

सि॰कौ॰ग्र॰शे॰ १८२

कुत्वापवाद इति स्त्रियन्तोः पूर्वोत्तरसाहचर्येण पदान्तेपि विशिष्यघत्वबोधनेन न तत्सामर्थ्यात्कुत्ववाधइति भावः अतएवोपयट्काम्यतीति काम्यच्प्रत्ययो भाष्यप्रयोगः संगच्छते निपातनादेवेति निपातनेनानयोरपवादत्वं हृत्तिमात्रबोधनं कुत्वं तु शास्त्रेणैव एतेन निपातनात्पदान्तेपि कुत्वाप्रवृत्तिरिति निरस्तं असृक्त्वाद्वृत्तिवति इदमेव न्याय्यं ऊर्गिति अयं पुंल्लिंगोपि नपुंसकस्येति

यथा ब्रह्मादिस्त्रियन्योःपदान्ते घत्वं कुत्वापवादः स्वऋत्विक्दधृग्वयोस्तु निपातनादेव कुत्वं असृक्दधृक्त्वस्तु अस्यतेरौणादिकऋन् अत्रत्ययो बोध्यः असृक् असृग् असृजी असृञ्जि पद्दन्निति असन् असानि असृजा असृक्ता असृग्भ्यां असृम्याभित्यादि ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जी ऊर्ज्जी नरजानां संयोगः बहूर्जिनुम्प्रतिषेधः अन्यान्त्वेवान्नुम् बहूर्जि बहूर्ञ्जि वा कुलानि त्यदन्तस्य मेपादि न दूलतत्तनेना नि यद्वयेयानि एतेद एतन्त्रूएते एतानि अन्वादेशेतु एनेन्

त्रेवहवऊर्जःइति कैयटात् नरजानामिति बहूर्जिनुम्प्रतिषेधइति वार्तिकरीत्येदं अव्यचःपरो योऽत्यत्रदंतस्य नमानि नलोपस्त्वासानात् भाष्यमतेतु नमोत्र आदिरेव नेति बोध्यं न चैवं कुऊर्नीनत्सि निः इको चेति सत्र्त्रेच सर्वनामस्थानइत्यनुवर्त्य त्रहृत्तिसामर्थ्यादिकदृशेन तत्साहचर्यान्नु सर्वनामस्थानइतिसप्तम्याषष्ठी प्रकल्प्यवाक्यभेदेनाजन्तस्य नुम्विधानाददोषइतिभाष्यस्वरसः

दुर्गा १८२

स्थानिवत्त्वादिति कोल्पनेनेतित्वसार्वत्रिकमितिभावः सवर्णे च दंदीधीवेवीटामिति सूत्रे कैयटे जायंनेनव
सोनपामिचनवर्ष्मांसम्पसासंगमे षट्संख्यानिन वेवसुप्पयन सिद्धीप्येवनेहच्छ हि चत्वार्य्यौन्य
व चः सुकस्सविवुधाः शब्दस्सहूपाणिन ज्ञोनंतत्प्रतिभासि चेन्न गदितं षाएमासिकोत्रावधिरिति
वेमिघनेः क्विप् विभिद् विभित् विभिदो ङौ ग्रहणोपस्य स्थानिवत्त्वादरुलंतत्वान्नतमुष्
ग्रहंततत्वजनत्तणसुतमन्ने स्वविधौस्थानिवत्त्वाभावात् विभिदि ब्राह्मणकुलानि चेत्यदि
गवाक्शब्दस्सहूपाणि क्लीवे चीगतिभेदतः असंध्यवङ् पूर्वरूपैर्नवाधिकत्रांतमतं
सुप्सुनवषड्भादौ वड्डे सु स्त्री णिजस्शसोः चत्वारिंशोषदशाके रूपाणीति विभाव्यये
तथाहि गामंचतीतिविग्रहे ऋत्विगादिना क्विन् गतेनलोपः अवङ् स्फोटायनस्येत्य
वङ् गवाक् गवाग् सर्वत्रविभाषेतिप्रकृतिभावे गोऽक् गोऽग् पूर्वरूपे गोक् गोग् पु
जायांनस्यकुत्वेनङः गवाङ् गोऽङ् गोङ् अमयेतान्येव औङ्शी भत्वादचेइत्यत्लो
पः गोची पूजायांन गवांची गोअंची गोंची जस्शसोःशिः शिसर्वनामस्थानत्वान्न
प्राचीनस्यरु क्विङ्क्रियानार्त्तिकस्यप्रसेनदन्तसारे सेवस्तोकद्वयेनोत्तरमाह गवाक्शब्द इति
शब्दपरत्वेनापूजार्थकत्वान्नलोपः भेदत इति अधादित्वात्तसिः भेदेनेत्यर्थः नवेति वंदेन
श्रूयमाणत्वात्प्रत्येकंनवेत्यर्थः अत्रेपि प्रत्येकमेवसंख्यान्वयः गवागिति सोल्ले कालत्वान्न

सि॰कौ॰रा॰त्रो॰ घस्मामिति कुरूपदेत्रयाणांगनीत्रयाणामित्यर्थः चर्वस्येति तेनगनीत्रयाणामाधिकंयेनेत्यर्थः कुरु
१८३
गतिपूजयोस्त्रीणयेव गोचा गवांचा गोञ्भ्यां गवाग्भ्यां गोऽग्भ्यां गोग्भ्यां गवाङ्भ्यां गोङ्भ्यां
गोन्ङ्भ्यां इत्यादि सुपितुङ्नानांपदेश्मो कुगितिकुक गवाङ्क्षु गवाङ्षु गोन्ङ्क्षु गोङ्क्षु
गवाङ्क्षु गोग्षु गोक्षु नचेहचयोर्द्वितीयाइतिपद्वेककारस्यखकारेणघस्मामाधिकं
शंकर चर्वस्याप्तित्वात् कुरूपदेन तस्यासिद्धत्वाञ्ञत्वाभावपद्ते द्वितीयोदेशात्री
णाद्धपाणवर्द्धनेनराव ऊ इमे बोधि वचनानेनासिकविकल्पनात् रूपाणपक्षादि
=त्तानि ५२७ भवंतीतिमनोविभिः १ तिर्यक् तिरश्ची तिर्यञ्चि सञ्जायांतुतिर्यङ्
तिर्यञ्चौ तिर्यञ्चि यकृन्त यकृत् यकृनी यकृंति पद्दन्नितिवायकन् यकानि
यक्ना यकृना शकृती शकृंति शकानि शक्ना शकृना ददन् ददनी वानेपंसकस्य
ग्रभ्यस्तान्यरोष्य ञ्ञानातंद नस्यक्लीवस्यनुम्वास्यात् सर्वनामस्थाने ददंति ददति दद
त् श्वाच्छीनद्योर्नुम् अवर्णांतंगान्परोयः शतनवयवस्ततस्यनुम्वास्यात् च्छीनघाः पर
इति पूजायामित्यर्थः अभ्यातीति सत्रविंशत्यधिकापंवशतीत्यर्थः यःशतेति शत्तप्रत्ययद्दत्यर्थः ॥
श्चाच्छी॰ वेनिवर्तते ३ नरस्यञ्जेनित्यग्रहणात् नाभ्यस्तादित्यनोनेतितन्नानुवर्तते निषेधस्यप्राप्तिपू
वकत्वादत्रचप्राप्त्यभावात् तेनग्रहणं सफलं शतनवयवइति परोयः शीति तेनोक्तं तुदंतीत्यादावे
कुर्गी १८३

त्यर्थः द्वौ द्वौ पंच यूका ५ एवं शतकोटौ यवेन न्यून अंगपर्वत ७५ यव ७ दशकरं कुंडं
निदशकुंडानां खातमेखलाविभज्य विनियोगः हस्ते खातं तु तिथ्यं १५ गुलमितमभवन्मेखलाः
खेदतुल्यास्तत्तखातं द्विहस्ते त्रिगुणितमुनयो यूकिकाः पंचकार्याः भानुषड्वन्हयस्तास्तदनुगुणकरेत
कैपक्षांगुलं स्यात् २६ यूकैकामेखलाः स्युः शरदशनिगमाः सप्तयूकाः १·५·४·७ विधेयाः
११ चतुष्करे शून्यगुणांगुलं च ३० तन्मेखलानागमहीमिताश्च स्यात्पंचमे वान्हिगुणा २३ शरा ५ भू
तन्मेखलाविंशति २० शून्य० सप्त ७ (१२) षट्त्रिंश ३६ द्विपवो गुणाः ३ बाणाः ५ नगाः ७ यूका
काः रामाश्विमिमितांगुलाः २३ अथ यवाः षट् ६ यूकिकैका १ तथा कुंडे त्वष्टकरे दृगब्धिनिधय ४२
खातं तु वेदा ४ गुणा ३ स्युर्नित्यं किल मेखलाः शरयवौ ५ द्वौ २ पंच ५ विष्णुर्महादेव ज्ञानवहस्त
केशरस्तलधि ४५ खातं त्वद्रुद्र २७ मेखलादशहस्ते नगाब्धिगुणाबाणाः ५७·४७·३·५ क्रमेणतु
विंशतिर्नागसंयुक्ता गुणाढ्यामेखलाबुधः १५ हस्तमात्रे तिथ्यंगुलं १५ खातं नवांगुलमेखलाः
९ द्विहस्ते खातमेकाविंशत्यंगुलानि २१·० यूकापंच द्वादशांगुलानि षट् यवा यूकास्त्रयः १२·६·३
अथ त्रिहस्ते खातं षड्विंशत्यंगुलानि यूकैका २६·०·१ मेखला पंचदशांगुलानि चत्वारो यवाः स
प्तयूका १५·४·७ अथ चतुर्हस्ते खातं त्रिंशदंगुलानि ३०।०।० मेखला अष्टादशांगुलानि १८·०
पंचकरे खातं त्रयस्त्रिंशदंगुलानि पंच यवाः यूकैका ३३·५·१ मेखला विंशत्यंगुलाः सप्तयूकाः -
२०·०·७ षड्हस्ते षट्त्रिंशदंगुलानि षट् यवाः यूकात्रयं ३६·६·३ मेखला द्वाविंशत्यंगुलाः पंचयू
काः २२·०·५ सप्तहस्ते एकोनचत्वारिंशदंगुलानि पंच यवाः सप्तयूकाः ३९·५·७ खातं मेख

कुं.ड. लास्त्रयोविंशदंगुलानिषट् यवाः यूकैका २३.६.१ अष्टहस्ते द्विचत्वारिंशदंगुलानिचत्वा मं.मा
६७ रोयवाः यूकात्रय ४२.४.३ खातमेखलास्तत्त्वमितान्यंगुलानियवौयूकाःपंच २५.२.५ नव २०
हस्ते पंचचत्वारिंशदंगुलानि ४५.०.० खातमेखलाः सप्तविंशत्यंगुलमिता २७.०.० द
शहस्ते सप्तचत्वारिंशदंगुलानि यवत्रयंयूके द्वे ४७.३.२ खातंभवेत्मेखलास्त अष्टविंशदंगु
लाःयवत्रययूके द्वे २८.३.२ इतिमेखलासिद्धिः सामान्येनकथितामेखलाछायाधु-
नात्रिमेखलादशसुकुंडेषुप्रत्येकमुच्छ्रायमाह हस्तेव्यासेमेखलाविस्तृतास्युर्वेदा ४वह्नि ३
द्व्यंगुलत्र्यंगुलोच्चैः बाणा ५ बाणाः ५ वन्हयः ३ सात्त्विकीयावेदा ४ युग्मं २ चंद्रमा १ राजसीस्यात-
१६ युग्मतर्का ६ श्वानुतर्का ६ द्विहस्ते तुंगावेदैः ४र्नेत्रसंख्यैः २ भूवो ऽच्चा त्रिहस्तेअंग ६ नगा ७ श्रु
त्रुदा ४ स्युर्बाणै ५ दु १ बाणा ५ दहना ३ ग्नि ३ तर्का ६ स्यादुच्च्यतावाण ५ शशी १ षवो ५ त्रति
स्रः समास्तुग नयावदंति स्यात्लक्षहोमेगज ८ तर्क ६ वेदा ४ षडंगुलोच्चात्ल्पतपंचहस्ते १८ नगा
७ द्वि २ वेदा ४ ऋतु ६ बाण ५ वेदा ४ वेदाग्नि ३ तर्का ६ ऋतु ६ बाण ५ बाणा ५ १९ षट्हस्तेखग ९-
तर्क ६ वारिधिभि ४ र्मुख्याद्वितीयामुन्य ७ श्च्य २ द्विमिते २ स्तथायुग ४ नगा ७ व्जैः १ स्यात्तृतीया-
स्तथा तुंगापर्वत ७ युग्म २ पर्वत ७ मितातोसप्तहस्तेदिशावेदा ४ वारिधयो ४ नगा ७ द्वि ७ हुतभु ३ बाणा
५ श्चिरूपाणिपंच २० अथाष्टहस्तेभव ११ नेत्र २ वेदा ४ नागा ८ ग्नि ३ जाया ३ शरबाणा ५ युग्मं २ त
थागजाग्न्या ३ द्वि ७ भिरथतः स्युर्विस्तारतुल्याभवनयस्तकेचित् २१ सूर्या १२ प्रथमा ५ मदिष्टा
खेटांगुलाग ६ नव ९ तुंगताके सूर्येषु १२.५ जाया ७ खग ९ वन्हि ३ तर्का ६ शत्रु ६ द्वि २ वेदा

विक्रमांगं ६ (२२) हस्तव्यासे हस्तमात्रे कुंडे विस्तृतो विस्तारे प्रथमा वेदांगुला ४ सात्विकी स्थे:
त्र द्वितीया राजसी त्र्यंगुला विस्तृता तृतीया तामसी द्व्यंगुला तिस्र: अंगुलोच्चा: विस्तारतुल्योन्नतय
स्तु केचित्तन्नममतं अन्ये केचन अर्क १२ अष्ट ८ वेदा ४ उच्छ्राया: प्रथमा अर्कांशोच्चा द्वितीया अ
ष्टांशोच्चा तृतीया वेदांशोच्चा द्विहस्ते तु बाणा ५ बाण ५ वन्ह्यंगुलाद्या: बाणांगुलानि ५ पंच यवा: ५
यूकाश्च मिति सर्वत्रांगुलाद्यमिति भाव: द्वितीया वेदांगुलानि ४ यवौ २ युके का १ तृतीयांगुलद्व
य २ यवा: ६ यूका: ६ विस्तृता तुंगा वेदा ४ गुलायव २ यूका १ सहिता अत्र नववसु तुंगा: विस्तृणा
मपि समाना अत एव मूलांके मेखला विभागो ज्ञेय: शेषं सुगमं अथ योनिलक्षणसूत्रं
कुंडव्यासदलो इति २३ मघवशिखि इत्यादि २४ कुंडव्यासदलेनायतादित्यर्थ: अथ मूलभागे
वितताच्च्यंशेन विस्तृता व्यासचतुर्विंशेनांगुलेन तु घटितप्रथममेखलामुपरि उच्चा तावतान्चतुर्विंशेन
नेव घटितमेखलयासमंतात्पृथुर्वाव्यासा अयमर्थ: योनिनलभागे यान्वयाउपरिपरिधिनामार्गेणेः
वव्यासचतुर्विंशांशेनोच्चा तावन्मानानिजाग्रके नविशती कुंडांतरे तावदिति विस्तृता व्यासचतुर्विंशन
मितं तदग्रं तनकुंडांतरे कुंडमध्ये विशती प्रविष्टेत्यर्थ: अंतर्बिला अंतर्मध्ये सरंध्रा प्रणालिकासदृश
वृत्तद्वयेन रुचिरा अथवा अश्वत्थपत्राकृति: अथवा गजोष्ठसदृशी छिद्रसंयुता मतांतरे यो
निमध्यगतं लिंगं मृत्पिंडो दक्षिणोत्तरावेति योनेमू लेइत्यादि २५ भूतलमारभ्य यावद्योनिमूलमा
यतं दीर्घं मध्ये सरंध्रं नालाकारं स्यात् नालं योनिमूलमग्रं भूतलागतं मूलं केचिदाहु: सरंध्रमिति योन
नितलपरिधिमध्ये नालमवेशो यसुकील भूतं कुर्यात अपरे नालमेव सरंध्रं कुर्यादितितन्न युक्तिसहं-

कुंड मद्भूतौनालादधोरंध्रंदृश्यते अथपूर्वाग्नेययाम्यकुंडानांयोनिरुदङ्मुखितेनयोनिकुंडेयोनिःकर्त्त- प्र·मा·
६८ व्येतिसिध्यतिस्वायंभुववचनात् अपरेनकुर्वंतिवरुणादिशिइतरकुंडानांपूर्ववक्त्राथोनौकुंडेनैवयो २०
निरित्यादि २६ पद्मकुंडेनाभिनकुर्वंति अथहस्तादिकुंडानांयोनिविभज्यविनियोगः
मरवाय आद्ये भानुकरीरुद्ररूपरचिता १२·८·११ भूपानगावार्ध्वयोऽं १६·७·४ रुद्रद्वौदहनाः -
११·२·३ गुलादिशशीहुतभुजो १२योनिर्द्विहस्तेभवेत् स्युःकुंडत्रिकरंनखांगजलद २०·६·४विि
धांबुनेत्रांगुलंऽं १३·४·२ रूपंषट्गगनं १·६·० जिनास्वरवसुतं २४·०·७ भूपाःखरवं १६·०·१
द्वौस्वरव २०·०·०(२७) पंचहस्तेंगपक्षानगाशून्य २६·७·० मत्स्यष्टयः सप्तकरामतुल्यांगुला१७-
७·३ द्वौयमौव्योमतुंगा २·२·० षट्हस्तकेखेन्द्राणिरामाःपयोदाः २१·३·४ क्रमाद्विरस्त्रोतिर्नं दरू-
पाः शराःशून्यकं ११·५·० तुंगताद्वौगुणाःपंचयूकास्तथा २·३·५(२८) योनिःसप्तकरेमहीहुतभु
जोंगशून्यं ३१·६·० मूर्छनारूपेद्वे २१·१·२ नयनानि २·५·० पंचखमधोवस्त्येष्टहस्तेततः द्वौः स-
प्तयुगानि ३३·७·४ सर्वदा २१ षट्कृतिर्नवकरेकिंदैर्घ्यं ३५।०।० विस्तृतौजिनामिता २४·०·०गु
णा ३ तुंगा० द्विकरेनगगुणा ९ गिरयोऽस्मा ३७·७·४ स्तनवनेत्रयुगलं ३५·२ गुणारूपं ३·१ (३०) ·
व्याख्या आद्यहस्तमात्रकुंडे भानुकरीरुद्ररूपाचिता दैर्घ्यंद्वादशांगुलाविस्तृतावष्टांगुला-
घटितमेखलायामेकांगुलोच्छ्राया अथद्विहस्तेकुंडेदैर्घ्यंभूपांगुलाः सप्तयवाः यूकाचतुष्टयं विस्तृ
तौरुद्रांगुलानिद्वौयवौदहनाइतियूकात्रयं तुंगताशशीन्यंगुलमेकं हुतभुजोयवा ३ यूकाशून्यं -
अथत्रिहस्तेन नखांगजलदाः २०·६·४ नखांगुलानिअंगयवाः जलदाश्चतस्रोयूकाः विस्त

श्रीगणेशायनमः ॐ संवुसवेदां
तविदोवदंतंपरमंप्रघानंपाउरुख
स्यान्नोविश्वोवगतेकारणमपि
मुंवातस्मैनमोविघ्नविनासनाय १
प्रणमामीमरुगुरुसंकरज्वालफा
पहदाताबगादिसगरधारि
चवरिचढेनंदमरकेकानपितां
नरगजसाजयेहरघंताकेमा
लरतनजडेसंघासनातासावेठे
श्रीकृष्णगोपालछतरफरावरंदू
जिव्रसाढोरचवरसकलदेवंज
जकरसंरवभेराकिघोरजयसा
वेदिरबैसवरिरववैठेआपब्रव
रवरवगौतममुनिपढवेदघुन
लायवसिष्टमुनकपलमुनदुर्वा
सारिरवव्यासपारासिरज्ञाता
मार्कंडेयसदनवनोनिवासवन
तपजत [illegible] रत्नाकरवेलुप
द रव्रगरचंवेनलगिछ्वाडेफलन
किपछवाडेुलसनवढिरावघंका
वरदुलोनंदकवारहंगवानेंसं २
तंकरसहनकसोवजराजछन
कछावकामनिनागरचतुर
सजानवोलवोलपरवलग
इवारवारदेदानसिरेपनोख
नघनदिजप्रभक्तिमेटकाज
रकारिहुमरी [illegible] नरसाक्षं

...जा को। चमराजा
को। हरिचंदराजा को। रोतासराजा
को। रुकमंगदराजा को। धंमांगदरा
जा को। सगरराजा को। असमंजरा
जा को। अंसपानराजा को। दुदीलि
पराजा को। रघराजा को। अजराजा
को। जसरतराजा को। राजा रामचं
द्र भरत चत्रघन लछमन तउत
पत्या। मंडाहड बंडाहड वड गुज
र कवाल न पा...ोर पे न पंचमा
ता। विनासींघ का। रुडका। भीमसीं
घ का। चाड सींघ का। सेबासींघ
का। रुपसींघ का। भावसींघ का
राणसींघ का। येदलसींघ का। म
लकसींघ का। बीघोयासींघ का।
नाहरसींघ का। जगतासींघ का।
हीरसींघ का। सेदुसींघ का। मोज
सींघ का। मजलसींघ का। नद्दा
मसींघ का।

ँ ग

य० सं० नयायुजंमृ॥६४॥योऽअग्निः॥कव्यवाहनः पितॄन्यक्षदृता (1)
२९० वृधः॥प्रेदुहव्यानिवोचतिदेवेभ्यश्चपितृभ्यऽआ॥६५॥त्व
मग्नो॥त्वमग्नऽईडितःकव्यवाहनावाड्ढव्यानिसुरभीणिकृ
त्वी॥प्रादाःपितृभ्यःस्वधयातेऽअक्षन्नद्धित्वन्देवप्रयताहवीं राम
षि॥६६॥येचायेचेहपितरोयेचनेहयाँश्चविद्मयाँ२॥उच २९०

विश्वे।मा हिंसिष्ट पितरः केन चिन्नो यद्व आगः पुरुषता
करामा॥६॥ आसीनासो अरुणीनाम्॥ आसीनासो अ
रुणीनामुपस्थे रयिन्धत्त दाशुषे मर्त्याय। पुत्रेभ्यः पितरस्त
स्य वस्वः प्रयच्छत त इहोर्जन्दधात॥७॥ यमग्ने। कव्यवा
हन त्वञ्चिन्मन्यसे रयिम्॥ तन्नो गीर्भिः श्रवाय्यन्देवत्रा प

य०सं० २६९ ष्वात्तामद्ध्येदिवःस्वधयामादयन्तो॥तेभ्यःस्वराडसुनीतिमेतां

यथावशन्तन्वङ्कल्पयाति॥६०॥अग्निष्वात्तानृतुमतःऽअग्न्

ग्निष्वात्तानृतुमतोहवामहेनाराशꣳसेसोमपीथंयऽआ

शु॥तेनोविप्रासःसुहवाभवन्तुवयꣳस्यामपतयोरयीणा

म्॥६१॥आच्याजानुदक्षिणतोनिषद्येमंयज्ञमभिगृणीत राम २६९

नैः॥ अस्मिन्न्यज्ञे स्वधया मदन्तोधि ब्रुवन्तु तेवन्त्वस्मान्॥ ५
५८॥ अग्निष्वात्ताः पितरः॥ अग्निष्वात्ताः पितरऽएह गच्छ
त सदः सदः सदत सुप्रणीतयः॥ अत्ता हवींषि प्रयता॰
नि बर्हिष्यथा रयिं सर्ववीरं दधातन॥५९॥ येऽअग्नि॰
ष्वात्ता येऽअनग्निष्वात्ताः॥ येऽअग्निष्वात्ता येऽअनग्नि

य० सं०
२८८

रं३ अवित्सि नपातञ्च विक्रमणञ्च विष्णोः॥ बर्हिषदो ये

स्वधया सुतस्य भजन्त पित्वस्तऽइहागमिष्ठाः॥५६॥ उप

हूताः पितरः॥ सोम्यासो बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु॥ तऽ

आगमन्तु तऽइह श्रुवन्त्वधि ब्रुवन्तु तेऽवन्त्वस्मान्॥५७॥

आयन्तु नः पितरः सोम्यासोऽग्निष्वात्ताः पथिभिर्देवया

राम
२८८

पितृभिःसंविदानोनुद्यावापृथिवीऽआततन्थातस्मैतऽइ

न्दोहविषाविधेमवयँ स्यामपतयोरयीणाम्॥५४॥

बर्हिषदःपितरः॥बर्हिषदःपितरऽऊत्यर्वागिमावोह

व्याचकृमाजुषध्वम्॥तऽआगतावसाशन्तमेनाथानः

शंयोररपोदधात॥५५॥आहम्॥आहंपितृन्त्सुविदत्रा

6

प०सं० २८१ पा॥ त्वंसोम॥ त्वꣳसोमप्रचिकितोमनीषात्वꣳरजिष्ठम
नुनेषिपन्थाम्॥ तवप्रणीतीपितरोनऽइन्दोदेवेषुरत्न
मभजन्तधीराः॥ पूर॥ त्वयाहिनःपितरःसोमपूर्वेक
र्माणिचक्रुःपवमानधीराः॥ वन्वन्नवातःपरिधीꣳ रँ राम
रपोर्णुवीरेभिरश्वैर्मघवाभवानः॥ पर॥ त्वꣳसोम॥ २८१

ज्ञास्तेनोवन्तु पितरो हवेषु ॥४९॥ अङ्गिरसो नः पितरो नव
ग्वाऽअथर्वाणो भृगवः सोम्यासः ॥ तेषां वयᳪं सुमतौ
यज्ञियानामपि भद्रे सौमनसे स्याम ॥५०॥ ये नः पू
र्वे पितरः सोम्यासोऽनूहिरे सोमपीथं वसिष्ठाः ॥ तेभिर्य
मः सᳪंरराणो हवीᳪंष्युशन्नुशद्भिः प्रतिकाममत्तु ॥

य० सं० २८६

॥ इदꣳ हविः। प्रजननम्मे ऽअस्तु दशवीरꣳ सर्वगणꣳ

स्वस्तये। आत्मसनि प्रजासनि पशुसनि लोकसन्यभ

यसनि॥ अग्निः प्रजाम्बहुलाम्मे करोत्वन्नम्पयो रेतो ऽअ

स्मासु धत्त॥ ॥ उदीरताम्॥ उदीरतामवर ऽउत्परास

उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः। असुं य ईयुरवृका ऽऋतज्ञ राम २८६

नसः पितरो यमराज्ये। तेषाँल्लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्प

ताम्॥४५॥ ये समानाः समनसो जीवा जीवेषु मामकाः॥ ते 10

षाꣳ श्रीर्मयि कल्पतामस्मिँल्लोके शतꣳ समाः॥४६॥

द्वे सृती ऽअश्रृणवम्पितॄणामहं देवानामुत मर्त्यानाम्॥

ताभ्यामिदं विश्वमेजत्समेति यदन्तरा पितरं मातरं च॥

प॰सं॰ ॥पवमानःस॰॥पवमानःसोऽअद्यनःपवित्रेणविचर्षणिः॥
२८५ यःपोतासपुनातुमा॥४२॥उभाभ्यान्देवसवितःपवित्रे
णसवेनच॥मांपुनीहिविश्वतः॥४३॥वैश्वदेवीपुन
ती॥देव्यागाद्यस्यामिमाबह्व्यस्तन्वोवीतपृष्ठाः॥तयाम सम
दन्तःसधमाद्येषुवयंस्यामपतयोरयीणाम्॥४४॥वैसमौ २८५
नाः॥समर२

पवसऽअग्नाम सुवोर्ज्जमिषं ञ्च नः॥ अ्ग्नारे बाधस्वदुछुनां॥ ३ 12

८॥ पुनन्तु मा॥ देवजनाः पुनन्तु मनसाधियः॥ पुनन्तु विश्वा

भूतानि जातवेदः पुनीहि मा॥ ३९॥ पवित्रेणपुनीहिँमा

शुक्रेण देवदीद्यत्॥ अग्ने क्रत्वा क्रतूँ॥ रनु॥ ४०॥ यत्ते॥ प

वित्रमर्च्चिष्यग्ने विततमन्तरा॥ ब्रह्मतेनपुनातु मा॥ ४१

13

स्वन्त्यसुनोदिन्द्रियाय॥ इमन्न ऊँ ग्रभम्मघमन्नमिन्दुॐ सोमॐ

राजानमिहँ ह्वयामि॥२४॥ यदत्रारिप्रॐ रसिनः सुतस्य य

दिन्द्रो ऽअपिबच्छचीभिः॥ अहन्तदस्यमनसाशिवेनसोम

ॐ राजानमिहभक्षयामि॥२५॥ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः॥ स्व

धानमः पितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः प्रपितामहे

य॰सं॰
२८४

ध्व्याः स्वधायिभ्यः स्वधानमः॥ अक्षन्पितरोमीमदन्तपितरोतीतृ
पन्तपितरः पितरः शुन्धध्वम्॥ २६॥ पुनन्तुमापितरः सो॰
म्यासः पुनन्तुमापितामहाः पुनन्तुप्रपितामहाः पवित्रे
णशतायुषा॥ पुनन्तुमापितामहाः पुनन्तुप्रपितामहाः प
वित्रेणशतायुषाविश्वमायुर्व्यश्नवै॥ २७॥ अग्नआयूंषि

राम
षि५ २८४

य०सं० षदम्।सुरावनन्नम्बर्हिꣳषदꣳसुवीरंय्यज्ञꣳहिन्वन्तिमहिषाः
२८२ नमोभिः।दधानाःसोमन्दिविदेवतासुमदेमेन्द्रंय्यजमानाःस्व
र्काः॥२२॥यस्ते।यस्तेरसःसम्भृतऽओषधीषुसोमस्यशुष्मः
सुरयासुतस्य।तेनजिन्वयजमानम्मदेनसरस्वतीमश्वि॰ राम
नाविन्द्रमग्निम्॥२३॥यमश्विना।यमश्विनानमुचेरासुरादधिसर २८३

शिषः। शंयुना पत्नीसंयाजान्त्समिष्टयजुषा सँस्थाम् ॥ २९
॥ व्रतेन दीक्षामाप्नोति दीक्षयाप्नोति दक्षि-
णाम्। दक्षिणा श्रद्धामाप्नोति श्रद्धया सत्यमाप्यते ॥ ३०
एतावद्रूपं यज्ञस्य यद्देवैर्ब्रह्मणा कृतम् ॥ त
देतत्सर्वमाप्नोति यज्ञे सौत्रामणी सुते ॥ ३१ ॥ सुरावन्तम्बर्हि-

17

य०सं० यव्यैर्वायव्यानि।वायव्यैर्वायव्यान्याप्नोतिसतेनद्रोणक
२८२ लशम्।कुम्भीभ्यामम्भृणौसुतेस्थालीभिःस्थालीराप्नोति॥२
॥यजुर्भिराप्यन्ते।यजुर्भिराप्यन्तेग्रहाग्रहैःस्तोमाश्चवि
ष्टुतीः॥छन्दोभिरुक्थाशस्त्राणिसाम्नावभृथऽआप्यते॥ राम
२८॥इडाभिर्भक्षान्।इडाभिर्भक्षानाप्नोतिसूक्तवाकेना २८२

येयज्ञामहाः॥ ५४॥ अर्द्धं३ कचैरु क्काथानीम्॥ अर्द्धं३ कचैरु 18
क्कानो ॐ२ रूपमं दैरा प्रोतिनि विदः॥ पुण वेः शस्त्राणां ॐ२
रूपमायसासोमं ऽ अप्राप्यते॥ ५५॥ अभ्रिं स्विष्वद्यो म्यातः स्वव
नम्॥ अभ्रिं स्विष्वद्यो म्यातः स्ववनमिन्द्रे रैन्द्रमाद्यान्दिनम्॥
वैश्वदेवं ॐ सरं स्वन्यात तीयमाप्नु ॐ सवनम्॥ २६॥ बौ

य॰सं॰ नांᳬरूप॥ कुवलम्परीवापस्यगोधूमाः॥ सक्तूनांᳬरूप०
२२ म्बदरमुपवाकाःकरम्भस्य॥२२॥ पयसोरूपम॥ पयसोरूपं
यद्यवादध्नोरूपङ्कर्कन्धूनि॥ सोमस्यरूपंवाजिनᳬसौ
स्य× म्यंरूपमामिक्षा॥२३॥ आश्राश्रावय॥ प्राश्राश्रावयेतिस्तोत्रि राम
याःप्रत्याश्रावोऽनुरूपः॥ यजेतिधाय्यारूपम्प्रगाथा २२

प्रयाजेभिरनुयाजान्वषट्कारेभिराहुतीः॥१९॥पशुभिःप
शून्।पशुभिःपशूनाप्नोतिपुरोडाशैर्हवीᳪंष्या॥छ
न्दोभिःसामिधेनीर्याज्याभिर्वषट्कारान्॥२०॥धानाः
करम्भः।धानाःकरम्भःसक्तवःपरीवापःपयोदधि॥सो
मस्यरूपᳪंहविषऽआमिक्षावाजिनम्मधु॥२१॥धाना

य० सं० ॥१६॥ वेद्या वेदिः। वेद्या वेदिः समाप्यते बर्हिषा बर्हिरिन्द्रिय
२८० मूं। यूपेन यूपऽआप्यते प्रणीतोऽग्निरग्निना॥१७॥ह
विर्द्धानं यत्। हविर्द्धानं यदश्विनाग्नीध्रं यत्सरस्वती
ऽइन्द्रायैन्द्रꣳ सदस्कृतम्पत्नीशालङ्गार्हपत्यः॥१८॥ प्रैषे राम
भिः प्रैषान्। प्रैषेभिः प्रैषानाप्नोत्याप्रीभिराप्रीर्यज्ञस्य। २८०

ग्नहुं॥ रूपमुपसदामेतत्तिस्रो रात्रीः सुरासुता॥ १४॥ सो
मस्य रूपम्। सोमस्य रूपं क्रीतस्य परिस्रुत्परि षिच्यते॥
अश्विभ्यान्दुग्धम्भेषजमिन्द्रायैन्द्रꣳ सरस्वत्या॥ १५
॥ आसन्दी रूपम्। आसन्दी रूपꣳ राजासन्द्यै वेद्यै कुम्भी
सुराधानी॥ अन्तर उत्तरवेद्या रूपङ्कारोतरो भिषक्॥

23

य० सं० वायज्ञमाद्दे वा यज्ञमतन्वत भेषजम्भिषजाश्विना॥ वाचास
२७८ रस्वती भिषगिन्द्रायेन्द्रियाणि दधतः॥१२॥ दीक्षायै रूपम्॥
दीक्षायै रूपंशष्पाणि प्रायणीयस्य तोक्मानि॥ क्रय
स्य रूपंसोमस्य लाजाः सोमांशवो मधु॥१३॥ आति राम
थ्य रूपम्मासरम्॥ आतिथ्य रूपम्मासरम्महावीरस्य न २७९

हि सहोसि सहो मयि धेहि ॥ ॥ या व्याघ्रम् ॥ या व्याघ्रं विषू

च्चिकोभौ वृकं च रक्षति । श्येनम्पतत्रिणं सिंहं हसेम॰ 24

म्पात्वंहंसः ॥ ॥ यद्दापिपेष मातरम्पुत्रः प्रमुदितो धय

न् । एतत्तदग्ने ऽनृणो भवाम्यहतौ पितरौ मया ॥ सम्पृच

स्थ सम्मा भद्रेण पृङ्क्त विपृच स्थ विमा पाप्मना पृङ्क्त ॥ ॥ दे॰

य० सं० स्वांघ्यो निमा विशन्ती॥१॥उपयामगृहीतोसि।उपयामगृही
२२८ तोस्या श्विनन्तेजः सारस्वतं वीर्य्यं मैन्द्रम्बलम्। एषतेयो

निर्म्मोदाय त्वानन्दाय त्वामहसेत्वा॥२॥तेजोसि।तेजोसि

तेजोमयिधेहि वीर्य्यमसि वीर्य्यंमयिधेहि बलमसि बलं राम

मयिधेह्योजोस्योजोमयिधेहि मन्युरसि मन्युम्मयिधे २२८

।इहेहैषाङ्कृणुहि भोजनानि येबर्हिषो नमःऽउक्तिं यजन्ति॥उ
पयामगृहीतोस्यश्विभ्यान्त्वा सरस्वत्यै त्वेन्द्राय त्वा सुत्रा
म्णःऽएष ते योनिस्तेजसे त्वा वीर्याय त्वा बलाय त्वा॥८॥
नाना हि वान्देवहितꣳ सदस्कृतम्मा सꣳसृक्षाथाम्पर
मे व्योमन्॥ सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोमःऽएष मा मा हिꣳसीः

य०सं० २७१ 27

सखा॥३॥पुनातिते।परिस्रुतꣳसोमꣳसूर्य्यस्यदुहिता।वा

रेणशश्वतातना॥४॥ब्रह्मक्षत्रम।ब्रह्मक्षत्रम्पवतेते

जऽइन्द्रियꣳसुरयासोमःसुतऽआसुतोमदाय।शुक्रे०

णदेवदेवताःपिपृग्धिरसेनान्नंय्यजमानायधेहि॥५॥

कुविदङ्ग।यवमन्तोयवञ्चिद्यथादान्त्यनपूर्वंवियूय राम २७१

च्यस्वेंद्रायसुत्राम्णोपच्यस्व॥१॥परीतः॥परीतोषिंचता
सुतꣳसोमोयऽउत्तमꣳहविः।दधन्वायोनर्योऽअप्स्व
न्तरासुषावसोममद्रिभिः॥२॥वायोःपूतःपवि
त्रेणप्रत्यङ्सोमोऽअतिद्रुतः॥इन्द्रस्ययुज्यःसखा॥वा
योःपूतःपवित्रेणप्राङ्सोमोऽअतिद्रुतः॥इन्द्रस्ययुज्यः

सा०सं० सोध्निष्क्षेदेवायज्ञम्प्रावन्ननः॒म्नमे॥७६॥त्वंय्यविष्ठ्रदाश
२७६ षोन्नॄँ पाहिश्रृणुधीगिरः॥रक्षातोकमुतत्म्नना॥७७॥इ
तिवातिसनेयिसंहितायामष्टादशोध्यायः॥ ॥स्वाद्वीन्त्वा
स्वादुनातीव्रान्तीव्रेणामृतामृतेन॥मधुमतीम्मधुमता
सृजामिसꣳसोमेन॥सोमोस्यश्विभ्याम्पच्यस्वसरस्वत्यैप राम २७६

नीऽऽग्नेष्यामरयिंहंरयिवःसुवीरम्।ऽऽग्नेष्यामवाजमभि
वाजयन्तोष्यामद्युम्नमजराजरन्ते॥७४॥वयन्तेऽद्यर
रिमाहिकाममुत्तानहस्तानमसोपसद्य॥यजिष्ठेनमनसा
यक्षिदेवानस्रेधतामन्मनाविप्रोऽऽग्ने॥७५॥धामच्छ
दग्निः।धामच्छदग्निरिन्द्रोब्रह्मादेवोबृहस्पतिः।सचेत

धौं॰ २ 31

य॰ सं॰ २७५ ज्ञा दिवि मूर्धानं दस्व॥७२॥ वैश्वानरो नः। वैश्वानरो न ऽऊ
तय ऽआ प्र यातु परावतः॥ अग्निर्नः सुष्टुतीरुप॥७३॥ पृष्टो
दिवि पृष्टो ऽअग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ऽओषधीरा वि
वेश॥ वैश्वानरः सहसा पृष्टो ऽअग्निः स नो दिवा स रिषस्पा राम
तु नक्तम्॥७४॥ अश्याम तं म॥ अश्याम तं काममग्ने तवो॰ २७५

णोहम्॥अभिभूतंवर्द्धमानम्मियाहमपादेमिन्द्रतवसेज
घन्य॥६९॥विनंनविनऽइन्द्रमृधोजहिनीचायच्छपृत
न्यतः॥योऽअस्माँ२ऽअभिदासत्यधरङ्गमयातमः॥७
०॥मृगोन॥भीमः कुचरोगिरिष्ठाःपरावतऽआजगन्था
परस्याः॥सृकंसंशायपविमिन्द्रतिग्मंविशत्रूँश॥५

33

य०सं० नाम॥६६॥ ऋचोनाम॥ ऋचोनामास्मियजूꣳषिनामास्मि
२७४
सामानिनामास्मि॥ येऽअग्नयःपाञ्चजन्याऽअस्यांपृथि
व्यामधि॥ तेषामसित्त्वमुत्तमः प्रनोजीवातवेसुव॥६७॥ वा
र्त्रहत्यायशवसे॥ पृतनाषाह्यायच॥ इन्द्रत्वावर्तयामसि राम
॥६८॥ सहदानुम्पुरुहूत॥ क्षियन्तमहस्तमिन्द्रसम्पिणक्कु २७४

स्त्वंदर्दिरिणः॥तदग्निर्वैश्वकर्मणःस्वर्देवेषुनोदधत्॥८६॥

यत्रधाराः॥यत्रधाराऽअनपेतामधोर्घृतस्यचयाः।तदग्नि

र्वैश्वकर्मणःस्वर्देवेषुनोदधत्॥८७॥अग्निरस्मि॥अ

ग्निरस्मिजन्मनाजातवेदाघृतम्मेचक्षुरमृतम्मऽआस

न्।अर्कस्त्रिधातूरजसोविमानोऽजस्रोघर्म्मोहविरस्मि

34

35

य०सं० अस्मिन्त्सधस्थेऽअध्युत्तरस्मिन्विश्वेदेवायजमानश्च
२८३ सीदत॥६१॥येनवहसिसहस्रंयेनाग्नेसर्व्ववेदसम्
।तेनेमंयज्ञन्नोनयस्वर्द्देवेषुगन्तवे॥६२॥प्रस्तरेण
परिधिना।स्रुचावेद्याचबर्हिषा।ऋचेमंयज्ञन्नोनय रम
स्वर्द्देवेषुगन्तवे॥६३॥यद्दत्तंयत्परादानंयत्पूर्त्तंया २८३

वधिञ्जातवेदाः । अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वो ऽअत्र तꣳस्म॰ 36
जानीत परमे व्योमन् ॥ ५९ ॥ एतञ्जानाथ परमे व्योमन्
न्देवाः सधस्था विदरूपमस्य यदागच्छात्पथिभिर्देवया
नैरिष्टापूर्त्ते कृणवाथाविरस्मै ॥ ६० ॥ उद्बुध्यस्व । उद्बुध्य
स्वाग्ने प्रतिजागृहित्वमिष्टापूर्त्ते सꣳसृजेथामयञ्च ॥

य० सं० ष्टोऽअग्निराहुतः पिपर्त्तु नऽइष्टꣳ हविः ॥ स्वगेदन्देवेभ्यो न
२७२ मः ॥ ५७ ॥ यदाकूतात् ॥ यदाकूतात्समसुस्रोद्धृदो वा मन
सो वा सम्भृतञ्चक्षुषो वा ॥ तदनु प्रेत सुकृतामु लोकं यत्र
ऽऋषयो जग्मुः प्रथमजाः पुराणाः ॥ ५८ ॥ एतꣳ स राम
धस्थ ॥ एतꣳ सधस्थ परि ते ददामि यमावहाच्छे २७२

३८

प्रप्यानमेस्यच्छो ॥ ५४ ॥ विश्वस्यमूर्द्धन् ॥ विश्वस्यमूर्द्धन्न

धितिष्ठसिश्रितःसमुद्रेतेहृदयमप्स्वायुरपोदत्तोदधिभिन्न

न्त ॥ दिवस्पर्ज्जन्यादन्तरिक्षात्पृथिव्यास्ततोनोवृष्ट्याव ॥

५५ ॥ इन्द्रोयज्ञः । इन्द्रोयज्ञोमगुभिरग्नीर्द्दीवसुभिः ॥ तस्य

नऽइन्द्रस्यप्रीतस्यद्धविरोहागमेः ॥ ५६ ॥ इन्द्रोऽग्निः । इ

39

य० सं० २७१ गेने॥ताभ्याम्पतेमसुकृतामुलोकंयत्त्रऽऋषयोजग्मुःप्प्र
थमजाःपुराणाः॥५२॥इन्दुर्द्दक्षःश्येनऽऋतावाहिरण्य
पक्षःशकुनोभुरण्युः॥महान्त्सधस्थेध्रुवऽआनिषत्तोनम
स्तेऽअस्तुमामाहिंसीः॥५३॥दिवोमूर्द्धासिपृथिव्या राम
नाभिरूर्गपामोषधीनाम्॥विश्वायुःशर्म्मस ७२

स्वर्णर्ज्योतिः स्वाहा स्वर्णसूर्यः स्वाहा ॥५०॥ अग्निं युन
ज्मि ॥ अग्निं युनज्मि शवसा घृतेन दिव्यꣳ सुपर्णं वय
सा बृहन्तम् ॥ तेन वयं गमेम ब्रध्नस्य विष्टपꣳ स्वो रु
हाणा अधि नाकमुत्तमम् ॥५१॥ शतम् १००० ॥ इमौ
ते ॥ पक्षावजरौ पतत्रिणौ याभ्याꣳ रक्षाꣳस्यपहꣳस्य

41

य० सं० रुचन्नः। रुचन्नो धेहि ब्राह्मणेषु रुचꣳ राजसु नस्कृधि रु
२७० चं विश्येषु शूद्रेषु मयि धेहि रुचा रुचम्॥४८॥ तत्त्वा या
मि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः। अ
हेडमानो वरुणेह बोध्युरुशꣳस मा न आयुः प्रमोषीः॥
४९॥ स्वर्ण घर्म्मः स्वाहा स्वर्णार्क्कः स्वाहा स्वर्णशुक्रः स्वाहा राम ७०

मोष्वाहिंस्वाहोवस्सरस्सिदुर्वस्वान्हुस्त्रुर्मेयोम्हरुभिमोष्वा

हिंस्वाहो॥४५॥यास्तेऽग्नेसूर्येरुचोदिवमातन्वन्ति

रश्मिभिः॥ताभिर्नोऽअद्यसर्वाभीरुचेजनायनस्कृधि

४६॥यावोदेवाःसूर्येरुचोगोष्वश्वेषुयारुचः

॥इन्द्राग्नीताभिःसर्वाभीरुचन्नोधत्तबृहस्पते॥४७॥

42

ह्मक्षत्रम्पातुतस्मैस्वाहावाट्ताभ्यःस्वाहा ॥४३॥ सनंनसनो
भुवनस्यपतेप्रजापतेयस्यतऽउपरिगृहायस्यवेह ॥ अस्मै
ब्रह्मणेऽस्मैक्षत्रायमहिशर्म्मयच्छस्वाहा ॥४४॥ समुद्रो
सि।समुद्रोसिनभस्वानार्द्रदानुःशम्भूर्म्मयोभूरभिमा
वाहिस्वाहामारुतोसिमरुतांगणःशम्भूर्म्मयोभूरभि

स्वाहा ॥४१॥ भुज्युः सुपर्णः ॥ भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गन्धर्व
स्तस्य दक्षिणाऽअप्सरस स्तावा नाम । स नऽइदम्ब्रह्म
क्षत्रम्पातु तस्मै स्वाहा वाट्ताभ्यः स्वाहा ॥४२॥ प्रजापति
र्विश्वकर्म्मा । प्रजापतिर्विश्वकर्म्मा मनो गन्धर्वस्त
स्यऽऋक्सामान्यप्सरसऽएष्टयो नाम । स नऽइदम्ब्र

य० सं०
२६८

45

र्य्यरश्मिः ॥ सुषुम्णः सूर्य्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्वस्तस्य न
क्षत्राण्यप्सरसो भेकुरयो नाम ॥ स न ऽइदम्ब्रह्म क्षत्रम्पा
तु तस्मै स्वाहा वाट् ताभ्यः स्वाहा ॥ ४० ॥ इषिरो विश्वव्यचाः
॥ इषिरो विश्वव्यचा वातो गन्धर्वस्तस्यापो ऽप्सरस ऽऊर्जो ऽग्र x२
नाम ॥ स न ऽइदम्ब्रह्म क्षत्रम्पातु तस्मै स्वाहा वाट् ताभ्यः राम २६८

ग्निर्गन्धर्व्वस्तस्यौषधयोप्सरसोमुदोनाम॥सनऽइदम्ब्र
ह्मक्षत्रम्पातुतस्मैस्वाहावाट्ताभ्यःस्वाहा॥३८॥सᳫं
हितोविश्वसामा॥सᳫंहितोविश्वसामासूर्य्योगन्धर्व्व
स्तस्यमरीचयोप्सरसऽआयुवोनाम॥सनऽइदम्ब्रह्म
क्षत्रम्पातुतस्मैस्वाहावाट्ताभ्यःस्वाहा॥३९॥सुषुम्णःसू

य० सं० पयः पृथिव्याम् ॥ पयः पृथिव्याम्पयऽओषधीषुपयोदिव्य
३६७ न्तरिक्षेपयोधाः ॥ पयस्वतीः प्रदिशः सन्तुमह्यम् ॥ ३६ ॥ दे
वस्यत्वा ॥ सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्याम्पूष्णोहस्ता
भ्याम् ॥ सरस्वत्यैवाचोयन्तुर्यन्त्रेणाग्नेः साम्राज्येना साम
भिषिञ्चामि ॥ ३७ ॥ ऋताषाडृतधामा ॥ ऋताषाडृतधामा ३६७

जानन्विश्वाऽआशावाजपतिर्जयेयम्॥३३॥वाजःपुर
स्तादुतमध्यतोनोवाजोदेवान्हविषावर्द्ध 48
याति॥वाजोहिमासर्वीरञ्चकारसर्वाऽआशावाजप
तिर्भवेयम्॥३४॥सम्मासृजामिपयसापृथिव्याःसम्मा
सृजाम्यद्भिरोषधीभिः॥सोहंवाजंसनेयमग्ने॥३५॥

य०सं०
२८८

श्वेभवन्त्वग्नयःसमिद्धाः॥विश्वेनोदेवाऽअवसागमन्तु

विश्वमस्तुद्रविणंवाजोऽअस्मे॥३१॥वाजोनःसप्तप्र

दिशश्चतस्रोवापरावतः॥वाजोनोविश्वैर्देवैर्धनसाता

विहावतु॥३२॥वाजोनः॥वाजोनोऽअद्यप्रसुवातिदानंवा

जोदेवाँ२॥ऽऋतुभिःकल्पयाति।वाजोहिमासर्ववीरञ्ज

राम
२८८

५१

जुश्चऽऋक्चसामंचबृहच्चरथन्तरञ्चस्वर्देवाऽअगन्मा

मृताऽअभूमप्रजापतेःप्रजाऽअभूमवेट्स्वाहा॥२९॥वा ५०

२४ जस्यनुप्रसवेमातरम्महीमदितिन्नामवचसाकरामहे।य

स्यामिदंविश्वम्भुवनमाविवेशतस्यान्नोदेवःसविताध

र्म्मसाविषत्॥३०॥विश्वेऽअद्यामरुतोविश्वऽऊतीवि

य०सं० २८५ र्य्यज्ञेन।कल्प्पतांम्प्राणोयज्ञेनकल्प्पताञ्चक्षुर्य्यज्ञेनकल्प्प
ताꣳश्रोत्रंय्यज्ञेनकल्प्पतांव्वाग्यज्ञेनकल्प्पताम्मनो
यज्ञेनकल्प्पतामात्त्मायज्ञेनकल्प्पताम्ब्रह्मायज्ञेनक
ल्प्पताञ्ज्योतिर्य्यज्ञेनकल्प्पताꣳस्वर्य्यज्ञेनकल्प्पताम्पृ
ष्ठंय्यज्ञेनकल्प्पतांय्यज्ञोयज्ञेनकल्प्पताम्॥स्तोमश्च्चय राम २८५

हा वसवे स्वाहाऽहर्पतये स्वाहाऽह्ने मुग्धाय स्वाहा मुग्धाय वै
नꣳशिनाय स्वाहा विनꣳशिनऽआन्त्यायनाय स्वाहाऽ 52
न्त्याय भौवनाय स्वाहा भुवनस्य पतये स्वाहाधिपतये स्वा
हा प्रजापतये स्वाहा॥ इयन्ते राण्मित्राय यन्तासि यमन
ऽऊर्ज्जे त्वा वृष्ट्यै त्वा प्रजानान्त्वाधिपत्याय॥ २८॥ आयु

य० सं० २६४ चमेपञ्चाविश्चमेपञ्चावीचमेत्रिवत्सश्चमेत्रिवत्साचमे

तुर्य्यवाट्चमेतुर्य्यौहीचमेयज्ञेनकल्पन्ताम्॥२६॥पष्ठ

वाट्चमे।पष्ठौहीचमऽउक्षाचमेवशाचमऽऋषभश्चमे

वेहच्चमेऽनड्वाँश्चमेधेनुश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम्॥२७॥

वाजायस्वाहा।प्रसवायस्वाहा।पिजायस्वाहाक्रतवेस्वा राम २६४

53

54

ॐ शान्तिश्च मे द्वात्रिं ॐ शान्तिश्च मे द्वात्रिं ॐ शान्तिश्च मे द्वात्रिं ॐ
शच्च मे द्वात्रिं ॐ शच्च मे षड्विं ॐ शच्च मे षड्विं ॐ शच्च मे चत्वा
रिं ॐ शच्च मे चत्वारिं ॐ शच्च मे चतश्चत्वारिं ॐ शच्च मे च
तश्चत्वारिं ॐ शच्च मे ष्टाचत्वारिं ॐ शच्च मे यज्ञेन कल्प
न्ताम् ॥२५॥ त्र्यविश्च मे त्र्यवी च मे दित्यवाट् च मे दित्यौही

यजुसं०
२६२

तिश्चमेसप्तविꣳशतिश्चमेनवविꣳशतिश्चमेनवविꣳश

तिश्चमऽएकत्रिꣳशच्चमऽएकत्रिꣳशच्चमेत्रयस्त्रिꣳश

च्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम्॥२४॥चतस्रश्चमेऽष्टौचमेऽष्टौच

मेद्वादशचमेद्वादशचमेषोडशचमेषोडशचमेविꣳ

शतिश्चमेविꣳशतिश्चमेचतुर्विꣳशतिश्चमेचतुर्वि

राम
२६२

55

नवचमऽएकादशाचमऽएकादशचमेत्रयोदशाचमेपञ्च

दशाचमेपञ्चदशचमेसप्तदशचमेसप्तदशचमेनव 56

दशचमेनवदशचमऽएकविꣳशतिश्चमऽएकविꣳ

शतिश्चमेत्रयोविꣳशतिश्चमेत्रयोविꣳशतिश्चमेप

ञ्चविꣳशतिश्चमेपञ्चविꣳशतिश्चमेसप्तविꣳश

य. सं. २६२ वीच मे दितिश्च मे दितिश्च मे द्यौश्च मे ऽङ्गुलयः शक्वरयो
दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्ताम् ॥२२॥ व्रतञ्च म ऋतवश्च
मे तपश्च मे संवत्सरश्च मे होरात्रे ऊर्वष्ठीवे बृहद्रथन्त
रे च मे यज्ञेन कल्पन्ताम् ॥२३॥ एका च मे तिस्रश्च मे ति
स्रश्च मे पञ्च च मे पञ्च च मे सप्त च मे सप्त च मे नव च मे राम २६२

॥२०॥ स्रुचश्च मे चमसाश्च मे वायव्यानि च मे द्रोणक
लशश्च मे ग्रावाणश्च मे ऽधिषवणे च मे पूतभृच्च म आध 58
वनीयश्च मे वेदिश्च मे बर्हिश्च मे ऽवभृथश्च मे स्वगाका
रश्च मे यज्ञेन कल्पन्ताम् ॥२१॥ अग्निश्च मे घर्मश्च
मे ऽर्कश्च मे सूर्यश्च मे प्राणश्च मे ऽश्वमेधश्च मे पृथि

य० सं० २६१

स्थानश्च मे शुक्रश्च मे मन्थी च मे यज्ञेन कल्पन्ताम् ॥१९॥

॥ आग्रयणश्च मे वैश्वदेवश्च मे ध्रुवश्च मे वैश्वान

रश्च मऽऐन्द्राग्नश्च मे महावैश्वदेवश्च मे मरुत्वती

याश्च मे निष्केवल्यश्च मे सावित्रश्च मे सारस्वतश्च मे

पात्नीवतश्च मे हारियोजनश्च मे यज्ञेन कल्पन्ताम्

राम २६१

59

ऽइन्द्रश्च मेन्तरिक्षञ्च म ऽइन्द्रश्च मे द्यौश्च म ऽइन्द्रश्च॰
मे समाश्च म ऽइन्द्रश्च मे दिशश्च म ऽइन्द्रश्च मे यज्ञेनक
ल्पन्ताम्॥१७॥ अंशुश्च मे रश्मिश्च मे दाभ्यश्च
मेधिपतिश्च म ऽउपांशुश्च मेन्तर्यामश्च म ऽऐन्द्रवा
यवश्च मे मैत्रावरुणश्च म ऽआश्विनश्च मे प्रतिप्र॰

पपानन्तान्वि पूर्वपदमुत्तरपदं यस्मात्पदिकं तस्मादूङ् करभोरू ... फलन्तः
एवमादेश्च अनौपम्यार्थस्त्वमं हितोरूः सहितोरूः शफोरूः लक्षणोरूः वामोरूः
शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् शार्ङ्गरवादेरञश्च यो कारान्तदेतस्माज्ङीन् स्यात् शार्ङ्गरवी बाह्वी
ली बैदी नृनरयोर्वृद्धिश्च नारी पुंवक्तिः पुंवच्छब्दास्त्रियां तिः स्यात् पुवत्तिः इतिस्त्री
प्रत्ययाः शास्त्रान्तरे प्रविष्टानां बालानां चोपकारिका कृता वरदराजेन लघुसिद्धांत
कौमुदी सिद्धांतकौमुदी शब्दाकौस्तुभ भाषागतः चक्रे वरदराजः श्रीलघुसिद्धांतको
मुदी इति समाप्तो लक्षणाहता स्थिति जागरणं ... यम यजीवति मरणं श्पन
कौमुदी ... धातुगणं तम कर्मकाः १ संज्ञा च परिभाषा च विधिर्नियम एव च
एव च अतिदेशोधिकारश्च षड्विधं सूत्रलक्षणं १